„SPANYOL AZ ISTEN”

A(z elspanyolosodott) Habsburg-ház és a Magyar Királyság kapcsolata a XVI-XVII. században

LIKTOR ZOLTÁN ATTILA
doktorandusz (PPKE-JÁK)

Köszönöm a Római jogi Tanszéknek, hogy megszervezték ezt a színvonalas konferenciát, és a lehetőséget, hogy itt szólhatok. Karalapító Dékánunkra, gyóni Zlinszky János professzorra emlékezünk. Talán az utolsó évfolyamok egyike voltunk, akinek még megadatott, hogy Zlinszky professzor úrtól tanulhattunk. Pontosan emlékszem, amikor a Professzor Úr azt mondta egyik előadásában, hogy a történelemben – és így a jogtörténetben – semmi sem fehér vagy fekete, minden egy kicsit szürke.

Így van ez kétségtelenül magukkal a Habsburgokkal is, akik idén ünneplik a nagy dinasztialapító születésének 800. évfordulóját. A Habsburgokat persze lehet szeretni, nem szeretni, de egy biztos, bárhová nyúlunk a magyar történelemben az utolsó Árpádoktól a Horthy-korszakig, mindenhol beleütközünk az Ausztriai-Házba, akár az Anjoukat, akár a Luxemburgokat, akár a Jagellókat veszem elő, sőt, még Szapolyai János is, aki Habsburg Ferdinándnak nemcsak riválisa, de édes rokona is volt. Erről egyébként soha nem beszélünk. Ez számomra azt bizonyítja, hogy itt, közép-Európában hosszú évszázadokig ők voltak a politikai realitás. Csak zárójelben jegyzem meg, hogy a Habsburg-háznak a leghosszabb közjogi, politikai, diplomáciai, dinasztikus kapcsolata az egész világon a Magyar Királysággal állt fenn (1269-1944). És bár a II. világháborúban csorbát szenvedett, mindmáig él ez az összeköttetés, a jelenlegi szentszéki követ nem más, mint Ő császári és királyi fensége Habsburg Eduárd fhg., és e heti hír, hogy a Magyar Olimpiai Bizottság nagykövetségét – egyéb diplomáciai tisztsége mellett – is Habsburg György fhg. kapta meg.

Én azonban, most a dinasztia XVI-XVII. századi korszakáról szeretnék beszélni, arról az időszakról, amikor a család a hatalmának zenitjén állt. A Ház szédítő magasságokba emelkedett a XVI. században, sorra megszerezte a burgund, a hispán, magyar, cseh, portugál koronákat, ennél viszont jóval merészebbet álmodott. Nem sokon múlott, hogy magát a pápaságot, Angliát, a Lengyel-Litván uniót, és Franciaországot is megszerezzék a Habsburgok, ami gyakorlatilag egész Európa Habsburg-jogar alatti politikai egyesítését jelentette volna. A sokat emlegetett „*mások csak háborúzzanak, te boldog Ausztria házasodj*” valóság volt tehát.

Fölmerül viszont a kérdés, hogy a magyar rendek előtt korábban (Mohács előtt) jól ismert Habsburgok (Frigyes és Miksa római császárok évtizedekig küszködtek Szent István koronájáért, előbb a Hunyadiakkal, majd később a Jagellókkal) továbbra is azt az identitást és politikai filozófiát képviselték-e mint amit korábban a magyarok a valóságban megtapasztaltak Albert és László királyok uralma alatt. Vagy sem? És itt jön a csavar a történetben szerintem, hogy amíg a történetírás alapvetően úgy láttatja a Habsburgokat – Mohácsot követően is –, mintha németek vagy – legalábbis – osztrákok lettek volna. Holott ez koránt sem állja meg a helyét. Az igaz, hogy a dinasztiát két ágra bontja a történetírás, egy idősebb, ún. „spanyol” és egy fiatalabb, ún. „osztrák” ágra, de ha alaposabban megnézzük, az „osztrák” ág ugyanúgy ízig-vérig spanyol volt, mint az idősebb ág. Habsburg Károlytól származott le az idősebb, ún. „spanyol”, öccsétől Habsburg Ferdinándtól a fiatalabb, ún. „osztrák” ág. Azt, hogy hogy kerültek a Habsburgok spanyol földre nincs idő elmondani, a történet egyébként nagyon hasonlít ahhoz, ahogyan magyar földre, egy kettős házasság következtében, amelyben a „vesztes fél” a másik uralkodócsalád volt. Az osztrák örökös

tartományokat ugyan az idősebb Károly örökölte, azonban a Jagellókkal korábban kötött szerződés (1515) szerint Ferdinándnak kellett volna elvennie Jagelló Anna hercegnőt, és hogy nyélbe is üssék a frigyet a két dinasztia között, Károly átengedte Ferdinándnak Ausztriát, részben nyilván azért is, hogy a Jagellók és a magyar vezetés felé is demonstrálják, hogy nemcsak Annának, de Habsburg Ferdinándnak is van mit a „tejbe aprítani". Persze ez Károlynak nyilván jól is jött, hogy eltávolíthatja öccsét spanyol földről, ahol személyében riválist is kénytelen volt látni. Érdekesség, hogy a spanyol földön született, és ott is nevelkedett Ferdinándot küldték közép-Európába, a Németalföldön született és nevelkedett Károly került viszont spanyol földre, de ezt az elsőszülöttség joga határozta meg leginkább persze.

És ez a döntő a mi szempontunkból, hogy Ferdinánd és a tőle leszármazó „osztrák ág" végig megőrizte ezt a spanyol identitását, akár az öltözetet, az etikettet – a bécsi udvarban is a spanyol etikettet vezetik be –, a nyelvhasználatukat – van egy rész az Egri csillagok c. filmben amikor Ferdinánd fogadja ruszkai Dobó István követét, és magyarról németre, németről spanyolra fordítanak, ez nem vicc, Ferdinánd németül sem tudott, nemhogy magyarul tudott volna –, neveltetésüket – Ferdinándnak nemcsak fia tölt éveket Madridban, unokái közül négy főherceg (Rudolf, Ernő, Vencel, Albert) is Madridban nevelkedik –, kultúrájukat, vallásukat – mindkét ág alapvetően erőteljesen ragaszkodott a katolikus valláshoz –, gondolkodásukat, és ami itt nekünk a legrelevánsabb, a kormányzati filozófiájukat nézem. És ha ebben az identitásukban meg is inogtak volna, akkor a „spanyol ág" vezető politikai és katonai súlya, továbbá a két ág házasságpolitikája, többek között a bécsi spanyol követ(ek)en keresztül akkora befolyást gyakorolt, hogy kiigazította ezt az „elhajlást", gondolok itt elsősorban a protestantizmussal kacérkodó II. Miksa és Mátyás császárokra. Volt még egy kapocs, az Aranygyapjas rend, aminek a nagymestere ugyan végig a „spanyol ág" feje volt, de a rendet az osztrák rokonság tagjai is viselték, ami azonban magyar szempontból érdekes, hogy a magyar arisztokráciát is igyekeztek bevonni ebbe a családias kapcsolatrendszerbe. Többek között somlyai Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem – aki nem mellékesen Habsburg Mária Krisztierna főhercegnő kezét is elnyerte –, erdődi Pálffy Miklós országbíró, galánthai Esterházy Miklós és Pál nádorok mind megkapták a rendet, sőt, Esterházy Miklós gyerekeinek a keresztapja, esküvői tanúja maga IV. Fülöp spanyol király volt, persze képviselők útján. A „spanyol ág" volt a meghatározó, minden tekintetben, a pénz, a hadsereg, a birtokok terén, csak egy adatot mondok, míg a spanyol ág birtokában, a fénykorban (1580-1640) egységesen 31,5 millió km^2 volt, az „osztrák szegény rokonság" csupán 350 ezer km^2 fölött osztozkodott. Ez 1 a 99-hez arány. Ehhez nincs mit hozzáfűzni, a számok önmagukért beszélnek.

Ami a politikai filozófiájukat illeti az talán a mi szempontunkból a legrelevánsabb. Ferdinánd lényegében egy összetett államkonglomerátumot „örökölt", amiből kialakult a dunai Habsburg Monarchia. Nem volt azonban számára idegen ez a konstrukció, hiszen spanyol földön sem volt más a helyzet. Vagyis amikor Ferdinánd Mohácsot követően sorra felállítja a központi hivatalokat, a szupraterritoriális szervekként működő birodalmi dikasztériumokat: Udvari Tanács (1526), Udvari Kancellária (1526), Udvari Kamara (1527), Udvari Haditanács (1556), nem saját ötlet ez, hanem az otthonról hozott rendszert ülteti át. Lehetetlen nem észrevenni, hogy a Consejo de Estado (1526), Consejo de Guerra (1523), és a Consejo de Hacienda (1523) mintájára alakítja ki ezeket a birodalmi hivatalokat. És ugyanígy a territoriális szerveket is: Magyar Tanács (1526), Cseh Tanács (1526), Cseh Kamara (1527), Magyar Kamara (1528), Magyar Kancellária (1550) stb. spanyol mintára, Kasztíliai, Aragón, Itáliai, Flandriai, Portugál, Indiák Tanácsa stb. Ezekben a központi hivatalokban – ahogy spanyol földön is – a szakapparátus jutott nagyobb szerephez a rendek rovására. Ferdinánd abban eltért a spanyol gyakorlattól, hogy fiai között felosztotta osztrák örökös tartományokat, ami így mellékágak kialakulásához vezetett, ezt Rudolf 1595-ben még tovább bontotta.

Ezeket a területeket csak a mellékágak kihalása után lehetett újra egy kézben egyesíteni, amire csak a XVII. század második felében került sor. Hasonlóra a spanyol ágban nem találunk példát, igaz ugyan, hogy az egyes spanyol területeket, alkirályok, kormányzók igazgatták – köztük számos esetben a család tagjai, sőt, az „osztrák ágból" felülreprezentáltan, ennek persze demográfiai okai is lehettek, rendkívül érdekes, hogy amíg a „spanyol ágban" az infánsoktól 38 gyerek született, ebből 18 fiú, addig az osztrák ágban a főhercegektől 104 gyerek, ebből 43 fiú –, de ezek mindig uralkodói kinevezésre, mandátumra kapták a hivatalt, nem örökös jogon bírták azt. Valami hasonló megoldással próbálkozott egyébként Rudolf is nálunk, öccsét, Ernő főherceget magyarországi, nagybátyját, Károly főherceget horvát-szlavónországi helytartóvá nevezte, amit az országgyűlés is elfogadott (1578). De ez az újítás nem válhatott be, mert később már ilyenre nem került sor.
Át tudták alakítani tehát a kormányszerkezetet a Habsburgok, és azt a maguk javára fordítani, de a rendiséget kikapcsolni – különösen Magyarországon – nem tudták. Arról nem is beszélve, hogy vidéken gyakorlatilag a nemesi vármegyékben a Mohácsot megelőző évtizedek alatt végbemenő „kiizmosításának" köszönhetően a rendek kizárólagos szerepet vittek, abba a király nem tudott belenyúlni. És ennek az elméleten túl volt egy kőkemény anyagi vetülete, a pénz! Az „osztrák ág" nagyságrendekkel elmaradt a „spanyol ág" jövedelmi viszonyaitól, Madrid azonban folyamatosan pénzsegélyekkel és katonákkal támogatta az „osztrák szegény rokonságot". Ahol látványos(abb)an hátrálni voltak kénytelenek a magyar rendek, az az országgyűlés volt. Volt, hogy évtizedekig sem tudták elérni nádor kinevezését, az 1526-1741 közötti 215 évből 90-ben – gyakorlatilag durván a felében – nem volt nádor, érseki és püspöki székek álltak üresen hosszú évekig, a panaszok véget nem érő sora és ismétlődése világosan mutatja ezt. Továbbá az, hogy Mohácsot követően nem sokkal gyakorlatilag megszűntek a tömeges országgyűlések, és hogy 1608-tól a képviseleti országgyűlést is két táblára bontják, még inkább a dinasztiának kedvezett, hiszen mostmár nem kellett tartania a tízezres nagyságrendben is egybegyülekező, fegyveres nemességtől.
Károly spanyol földön a comuneros-felkelés leverésével megroppantotta a rendiséget, és ezen fellelkesülve Ferdinánd is meg-megpróbálkozott vele osztrák földön, de hamarosan kudarcot vallott. Ezen a helyzetén az erős cseh- és még erősebb magyar rendek csatlakozása sem javított. Míg Károly – a bőséges pénzügyi erőforrások és a hadsereg mellett – megtehette, hogy kizárja az egyébként is csak tanácskozó – és bizonyos kérdésekben korlátozott törvényalkotási – jogkörrel bíró Cortesből a nemességet és a papságot, addig Ferdinánd és utódai nagyon erős rendiséggel és országgyűléssel találták szemben magukat Magyarországon. És ez akkor is így van, ha egyébként a rendek kárára folyamatosan romló tendenciát figyelhetünk meg. Ha 1526 és 1765 közötti időszakot nézzük, és azt háromszor 80 évre felosztjuk, azt állapíthatjuk meg, hogy míg 1526-1608 között 41, 1608-1688 között 16, 1688-1765 között mindösszesen 6 országgyűlést hívtak össze, ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy időszakról időszakra megharmadolódott az országgyűlések száma, ami egyértelműen a rendiség pozícióvesztését bizonyítja. De kizárni nem tudták, hiszen a magyar alkotmányos berendezkedés, a szokásjog, a hatalommegosztás és a Szent Korona-tan szükségessé tette a törvényhozásnál (is) a rendeket.
Volt még egy probléma. A hatalomátruházás. Míg spanyol földön az elsőszülöttség rendje szerint örökölték a trónt az uralkodók, addig nálunk csak választással és koronázással lett király a magyar király. A Ház által kötött korábbi örökösödési szerződések közjogi erővel nem bírtak, ha bírtak volna, akkor a „spanyol ág" is – mint a magyar királyokkal egyezkedő Frigyes és Miksa császárok egyenes ági leszármazottja – öröklési joggal bírt volna. A magyar szokásjog viszont csak a megválasztott királytól egyenes fiágon leszármazók jogát biztosította azzal, hogy közülük a nemzet választ. Ez folytonos politikai bizonytalanságot okozott az „osztrák ágban", amit az igyekezett is valahogyan kiiktatni. 1547-ben, amikor kimondják az országgyűlésen, hogy Ferdinánd utódainak is uralma alá vetették magukat, lényegében a

szokásjogot rögzítik, semmi mást. Bécs törekedett arra, hogy Miksát, és később Rudolfot is csak királlyá koronázzák, és a Corpus Jurisba is így kerültek be, a *választás* szó valóban nem kerül elő, viszont a XVII. században a rendi mozgalmak felerősödésével a választás újra megerősödött és minden esetben becikkelyezte azt az országgyűlés. Erről a jogukról csak a század végén – leginkább az abszolutista terror hangulata alatt – ülésező országgyűlésen mondtak le. Külön érdekesség és soha nem emlegetjük ezt sem, hogy a rendek becikkelyezték a „spanyol ág" örökösödési jogát arra az esetre, ha az „osztrák" kihalna. Persze erre nem került sor, mert az még az osztrák előtt kihalt. Viszont ez önmagában mutatja, hogy a dinasztia saját magát egységesnek tekintette, ami nem csak ebben, hanem a cím- és címerhasználatban is megjelent, az „osztrák ág" uralkodóinak címerében ott vannak a kasztíliai és a burgund címerek, a „spanyol ág" uralkodóinak címei között pedig elmaradhatatlanul szerepelt az „Ausztria főhercege", és a „Habsburg grófja" titulus. Ezt az egybetartozást erősítette továbbá a két ág által egymás között kötött hét frigy, II. Károlynak az anyja, apai nagyanyja és nagyapai dédnagyanyja is osztrák főhercegnő volt, akik közül egyébként kettőnek is spanyol infánsnő volt az anyja. Gyakorlatilag nincs olyan „osztrák" Habsburg, akinek anyja, felesége, vagy akár mindkettő (Lipót) ne a „spanyol ágból" került volna ki. II. Ferdinánd lóg ki egy picit a sorból, bár őt meg jezsuiták nevelték, húgát III. Fülöp spanyol király vette el, amely frigyből származó Mária Anna infánsnő II. Ferdinánd menye lett később.

Elfogadták (1687) ugyan az elsőszülöttséget tehát a magyar rendek, de két nagyon fontos intézményt fenntartottak, a hitlevél becikkelyezését, amely lényegében az alkotmány betartására tett ígéret volt, a másik a koronázás. Elsőszülöttség ide, örökös királyság oda, a koronázás nélkül továbbra sem lett király a magyar király, ezt II. József római-, Ferenc József osztrák császár példája ékesen bizonyítja. Nem tudták tehát kikapcsolni a rendek legerősebb fórumát, a magyar országgyűlést, alapvetően négy ok miatt, törvényhozás, adó- és újonc megajánlási joga, illetve a koronázás szükségessége miatt.

Amint láthattuk a XVI-XVII. században meghatározó jelentőségű folyamatok zajlottak, amik tehát egy egészen elspanyolosodott, ezer szállal a spanyolokhoz kötődő dinasztia vezénylete alatt mentek végbe, és bár számos eredményt elért, másokat nem tudott keresztülvinni. Azt kell mondjuk, hogy ezek a magukkal hozott elképzelések, politikai filozófiájuk megvalsítása a Magyar Királyságban – és persze részben a Habsburg Birodalomban is – kissé felemásra sikerült. Se nem fehér, se nem fekete, ahogy Zlinszky professzor is fogalmazott, kicsit szürkés.